

Dr. Herman Langeveld

Maarten Aalders, *Heeft de slang gesproken? Het strijdbare leven van dr. J.G. Geelkerken (1879-1960)*

De biografie gezien door een nazaat van het Hersteld Verband

Damen en heren,

Het moet vandaag gaan over het boek dat Maarten Aalders heeft geschreven over het leven van dr. J.G. Geelkerken, maar omdat het programma mij introduceert als ‘een nazaat van het Hersteld Verband’, en dat bij u misschien vragen oproept, zal ik eerst, zo kort mogelijk, iets zeggen over mijn eigen wortels in het Hersteld Verband. Bij die wortels gaat het om de generatie voor mij, want toen ik in 1949 geboren werd was het Hersteld Verband enkele jaren eerder samengegaan met de Nederlandse Hervormde Kerk.

Mijn vader, Jan Langeveld, was van 1905. Als gereformeerde adolescent raakte hij in de eerste helft van de jaren 1920 in zijn woonplaats Goes in de ban van het conflict in de Gereformeerde Kerken in Nederland rond de predikant van Amsterdam-Zuid, dr. J.G. Geelkerken. Zoals u weet draaide het daarbij in hoofdzaak om de vraag of de eerste hoofdstukken van het Bijbelboek Genesis, en dan in het bijzonder Genesis 3, het verhaal van de zondeval, letterlijk opgevat dienden te worden. Moesten de daarin genoemde bijzonderheden, waaronder het spreken van de slang, opgevat worden als ‘zintuiglijk waarneembare werkelijkheden’? Geelkerken ontkende dit niet, maar meende dat het binnen de Gereformeerde Kerken mogelijk moest zijn daaraan te twijfelen.

In de jaren vóór 1926 nam het conflict geleidelijk in hevigheid toe; de gereformeerde kerkelijke bladen en ook de plaatselijke kerkbodes besteedden er ruime aandacht aan. Mijn vader ging zich steeds meer in het conflict verdiepen, en kwam zelfstandig tot de conclusie dat er in de Gereformeerde Kerken ruimte diende te zijn voor Geelkerkens opvattingen en dat de synode van Assen van 1926, die Geelkerken die ruimte ontzegde en hem tenslotte uit de kerk stootte, dwaalde.

Samen met enkele medestanders uit andere plaatsen stichtte Geelkerken na zijn afzetting een nieuw kerkgenootschap, de Gereformeerde Kerken in Nederland in Hersteld Verband, kortweg: het Hersteld Verband, of, nog korter, ‘het H.V.’ In Goes ontstond geen H.V.-kerk, waardoor mijn vader lid bleef van de plaatselijke Gereformeerde Kerk, maar dan wel ‘bezwaard over de besluiten van de synode van Assen’. Omstreeks 1930 verhuisde het gezin waarvan mijn vader deel uitmaakte naar De Bilt; als enige van dat gezin sloot hij zich toen aan bij de H.V.-kerk van Utrecht. Tot aan de fusie met de Nederlandse

Hervormde Kerk in 1946 bleef mijn vader een meelevend lid van het Hersteld Verband; in dat jaar ging hij, in navolging van Geelkerken, die altijd zijn grote geestelijk leidsman was gebleven, over naar de Hervormde Kerk. In mijn jeugd heb ik mijn vader steeds met bewondering over Geelkerken horen spreken.

Hoe vreemd dat misschien ook klinkt, de kerkscheuring van 1926 was in zeker opzicht *the finest moment* in het leven van mijn vader. Nog in de late jaren vijftig schreef hij aan een gereformeerde predikant met wie hij in discussie was geraakt, dat hij, met zijn gezin, naar de Gereformeerde Kerken zou terugkeren, zodra de gereformeerde synode de besluiten van Assen zou herroepen. Het is er niet van gekomen.

Snel over naar de door Maarten Aalders geschreven biografie. Een machtig werk, gebaseerd op zeer uitgebreid archiefonderzoek en een uitputtend gebruik van de beschikbare gedrukte bronnen en literatuur. Wat erin opvalt is dat de verschillende perioden in het leven van Geelkerken niet allemaal dezelfde aandacht krijgen. Uitgebreide aandacht is er voor Geelkerkens jeugd, studententijd en eerste jaren als predikant; de drie hoofdstukken die daarop betrekking hebben beslaan zo'n 100 van de in totaal ruim 400 pagina's tekst. Dan volgt wat ik zou willen noemen de hoofdmoot van het boek: een beschrijving en analyse van de conflicten rond Geelkerken in de periode 1920-1926, die zo'n 200 pagina's in beslag nemen. De periode 1926-1960, de laatste 35 jaar van Geelkerkens leven, moet het doen met de resterende ruim 100 pagina's.

Laat ik voorop stellen dat dit volstrekt legitiem is: er bestaat geen biografische wet die zou voorschrijven dat alle levensfasen van de gebiografeerde even veel aandacht en dus ruimte zouden dienen te krijgen. Maar het betekent wel dat Maarten Aalders duidelijke keuzes heeft gemaakt. We krijgen een zeer grondige en uiterst boeiende behandeling van de ontwikkelingen tussen 1920 en 1926. Ook voor wie globaal, uit eerdere publicaties, de gang van zaken wel kent en dus ook de afloop, behoudt het boek zijn spanning, want telkens wordt men weer verrast door allerlei details over de volgende zet van de beide tegenover elkaar staande kampen.

Ik noem twee voorbeelden. Duidelijker dan ik tot nu toe beseft had, komt uit het boek naar voren dat broeder Marinus, de man wiens bezwaren tegen Geelkerkens preek over Genesis 3 uiteindelijk door de Synode van Assen gehonoreerd werden, geen op zichzelf staande querulant was. Bij de kerkenraad, bij de classis, bij de synode tenslotte kwam een reeks klachten tegen Geelkerken binnen, van verschillende gemeenteleden. Een daarvan had betrekking op Geelkerkens verdediging van de opvoering door VU-studenten van het toneelstuk *Saul en David*.

Ik haal dit even naar voren, omdat daarin mijns inziens blijkt dat Geelkerken de moeilijkheden toch ook wel aan zichzelf te wijten had. In deze zaak kwam hij namelijk te staan tegenover de andere predikant van Amsterdam-Zuid, ds. A. van Dijken. Geelkerken kwalificeerde hetgeen Van Dijken over de toneelkwestie in de kerkbode schreef als 'gebabbel'. Ik zou zeggen: dat schrijf je niet over je naaste collega. Maarten Aalders concludeert dan dat de verhouding tussen beide predikanten verstoord was geraakt, maar had hij op dit punt niet moeten constateren dat Geelkerken de verhoudingen verstoord *had*? Klinkt

hier misschien een licht vooroordeel ten gunste van Geelkerken door? Ik kom daarop terug.

Nieuw voor mij was ook, en dat is dan mijn tweede voorbeeld, de cruciale rol, in een vrij vroeg stadium van de conflicten, van ds. Bastiaan van Schelven. Waarschijnlijk was hij, onder meer als president-curator van de VU, de machtigste man van gereformeerd Amsterdam, waaraan hij onder gereformeerden de bijnaam 'de paus van Amsterdam' te danken had. Tegen hem moest Geelkerken het in de classis opnemen: het had, in biologische termen, iets van de oude leider van de kudde tegen het aanstormende alfa-mannetje. Want dat we bij Geelkerken met een zeer strijdbare man te doen hebben, daar kan na deze biografie geen enkel misverstand meer over bestaan.

De keerzijde van deze keuze voor de nadruk op de jaren 1920-1926 is dat Geelkerken als voorman van de Gereformeerde Kerken in Hersteld Verband, wat hij 20 jaar lang, van 1926 tot 1946, geweest is, er wat bekaaid afkomt. Een eerste verklaring daarvoor is gemakkelijk te geven: ongeveer een jaar geleden verscheen van de hand van Maarten Aalders, *Een handjevol verkenner? Het Hersteld Verband opnieuw bekeken*. Het gaat om een bundeling van voor een deel eerder verschenen artikelen, waarin Maarten Aalders belangrijke aspecten van de geschiedenis van het Hersteld Verband behandelt. Met andere woorden: de auteur had de geschiedenis van het H.V. kort geleden al beschreven, en kon daarin een argument vinden om dit in de biografie niet nog een keer te doen.

Maar misschien is er nog een andere reden voor deze keuze, en daarmee kom ik terecht bij de relatie van de schrijver tot de gebiografeerde, een onder biografen veelbesproken thema. Vaak wordt dan gewerkt met de drieslag: sympathie, antipathie, empathie. Sympathie en antipathie zouden door de biograaf vermeden dienen te worden, omdat zij tot bevooroordeeldheid ten voor- dan wel ten nadele van de hoofdpersoon zouden leiden, maar empathie zou leiden tot de juiste benadering van de hoofdpersoon. Gelukkig heeft Maarten Aalders zich van deze opvattingen niet al te veel aangetrokken, want helemaal aan het slot van het boek maakt hij er geen geheim van: hij is van Geelkerken gaan houden. Dat wil geenszins zeggen dat de auteur blind zou zijn voor de fouten van Geelkerken: hij spaart hem beslist zijn kritiek niet. Over het geheel komt Maarten Aalders mijns inziens tot een afgewogen en faire beoordeling van zijn hoofdpersoon en voldoet hij daarmee aan de eis die aan de biograaf gesteld moet worden: dat hij de gebiografeerde recht doet.

Maar waar het mij om gaat is, dat er een opvallende discrepantie bestaat tussen de toch overwegend positieve wijze waarop Maarten Aalders schrijft over Geelkerken zelf en het veel kritischer oordeel dat hij uitspreekt over het door Geelkerken gestichte kerkgenootschap, het Hersteld Verband: daarvoor heeft hij maar weinig goede woorden over. Hij typeert het als een klein, noodlijdend kerkgenootschap, waarvoor de basis eigenlijk te smal was. Daarmee keert Maarten Aalders zich met name tegen de oud-H.V.-predikant Herengreen, die zijn inziens een veel te positief beeld van het Hersteld Verband heeft geschetst. Maarten Aalders legt ook de nadruk op de steeds groter wordende financiële problemen van het Hersteld Verband: als het niet tot een fusie met de Hervormde Kerk gekomen was, zou het H.V. spoedig failliet zijn gegaan.

De vraag die ik zou willen stellen is dus of de uitgebreide behandeling van de

jaren 1920 tot 1926 enerzijds, en de veel globalere behandeling van de periode 1926 tot 1946 anderzijds, samenhangt met deze discrepantie. Anders gezegd: of Maarten Aalders' overwegend negatieve visie op het H.v. als kerkgenootschap meegespeeld heeft in zijn beslissing in de biografie aan dat kerkgenootschap betrekkelijk summiere aandacht te besteden.

Een laatste punt. Maarten Aalders' Geelkerken-biografie is de biografie van een theoloog over een theoloog. Uiteraard is dat geen diskwalificatie. Voor mij als niet-theoloog en politiek historicus heeft dat bepaalde consequenties. In de eerste plaats zou ik willen noemen het onbekommerde gebruik van theologisch vakjargon, van theologische termen, die soms niet verklaard worden, soms pas later, terwijl de niet-theologische lezer toch bij het eerste gebruik ervan is blijven haken. Daarmee wordt de lat voor niet-theologen wel hoog gelegd.

In de tweede plaats denk ik dat hierop terug te voeren is Maarten Aalders' geringe belangstelling voor Geelkerkens politieke oriëntatie, die mij nu juist weer erg interesseert. Pas op p. 362 lezen we er iets over, als Herengreen wordt aangehaald, die Geelkerken typeert als 'een oprecht rechtse man'. En pas tien pagina's verder gaat Maarten Aalders hier zelf iets verder op in, waar hij schrijft dat Geelkerken nooit een geheim had gemaakt van zijn voorkeur voor de ARP. In mijn proefschrift heb ik aandacht besteed aan de politiek voorkeur van de meeste jongere predikanten van het Hersteld Verband, onder wie J.J. Buskes jr., voor de Christelijk-Democratische Unie. Daarmee kwamen ze dus politiek tegenover Geelkerken te staan. Maarten Aalders gaat niet in op de consequenties voor het H.v. van deze tegenstelling. Graag had ik meer gehoord over de politieke tegenstellingen tussen Geelkerken en Buskes, die bijgedragen hebben aan het vertrek van Buskes als predikant van Amsterdam-Zuid naar Rotterdam in 1938.

Zelf ben ik geneigd om een verband te leggen tussen Geelkerkens vooroorlogse oriëntatie op de ARP en zijn inzet, na de oorlog, voor de zaak van de Zuid-Molukkers en voor die van de Papoea's, waar Maarten Aalders wél dieper op ingaat. De auteur wijst ter verklaring in beide gevallen op Geelkerkens gevoel voor rechtvaardigheid. Dat lijkt me juist: Geelkerken had een sterk ontwikkeld gevoel voor recht, waaruit veel van zijn optreden binnen de Gereformeerde Kerken tussen 1920 en 1926 valt te verklaren, maar dat zich ongetwijfeld ook in andere zaken heeft gemanifesteerd, zoals hier. Maar de politieke dimensie speelde wel degelijk ook een rol. De steun voor de Ambonnezen en voor de Papoea's kwam, tot aan de bekering van Bruins Slot, wel degelijk in belangrijke mate van de ARP, die zich niet kon verzoenen met het verlies van 'ons Indië'. Geelkerkens politieke wereldbeeld was ook in de jaren vijftig nog dat van de vooroorlogse, Colijniaanse ARP.

Deze kritische kanttekeningen komen niet in mindering op de grote waardering die ik heb voor het boek dat Maarten Aalders geschreven heeft. Zeer levendig heeft hij de kerkstrijd van de jaren twintig doen herleven en heeft hij ons nader gebracht tot de grote man van die strijd, dr. J.G. Geelkerken, de dominee van de sprekende slang.

© 2013, Herman Langeveld